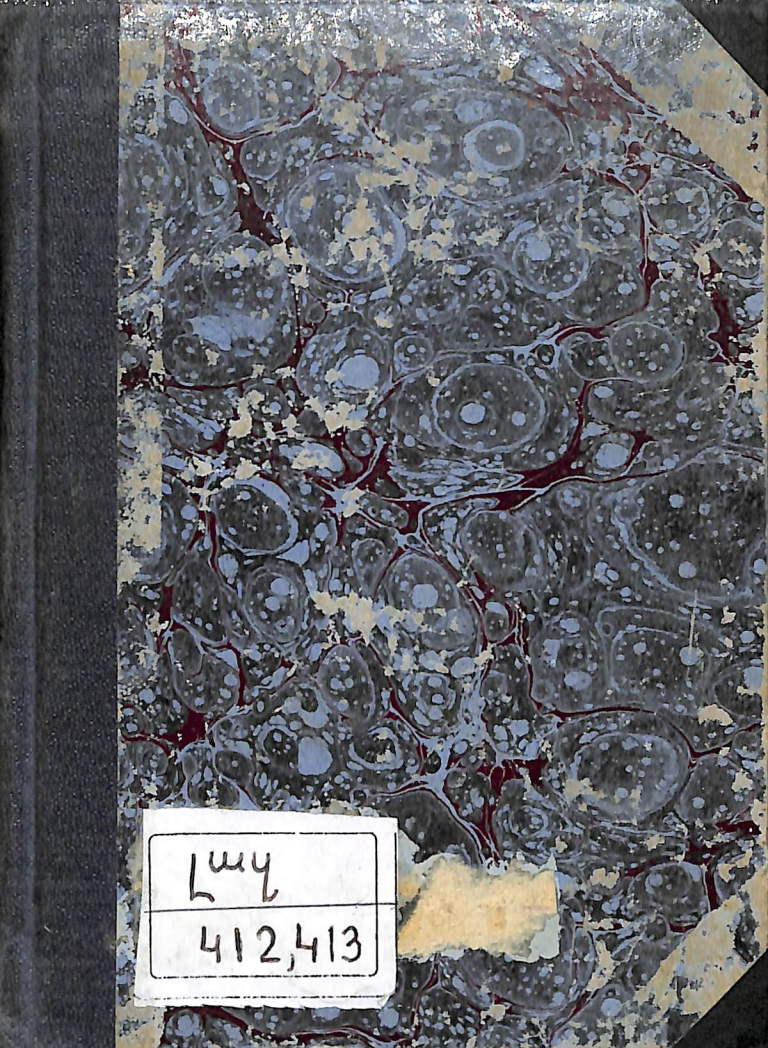

The image shows the front cover of a book. The cover is decorated with a complex marbled pattern in shades of blue, grey, and dark red, with some areas of yellowish-tan. A dark, possibly black, spine is visible on the left. A white rectangular label is affixed to the bottom left of the cover, containing handwritten text. There is a small, irregular piece of yellowish-tan material, possibly tape or a repair, located to the right of the label.

Lwy

412,413

257

2 000

1) *Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ*
Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ
 2) *Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ Слѣдъ*

1599

1599

ԿԵԱՆՔԸ ԱՌԱՋ ԵՒ ԱՅԺՄ

Հայաստանի Տեղագրական Տարեկան Արդյունքները:

Կուսիք Զ. Զ. - Կ. Զ.

1905-թ.

Լսւ

413

Հ Ի Ն

ՀՈՌԿՄԱՅԵՑՈՅ ՏՈՆԵՐԸ

Թարգմանութիւն ուսերէնից

№ №

ԲԱԳՈՒ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն «Ա Ր Օ Ր»

1898.

4805

ԿԵԱՆՔԸ ԱՌԱՋ ԵՒ ԱՅԺՄ

Հին Հռովմայեցիների հանդեսները եւ տոները
կայսրութեան ժամանակներում:

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 22 Апрель 1898 г.

28-42

413-2004

Յիսուս Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի ժամանակ—երբ նա ծնեց, մեծացաւ, քարոզեց, շարժարեց եւ վերջապէս մեռաւ խաչի վրայ—ամենաուժեղ ազգը հռովմայեցիք էին: Հռովմէական պետութիւնը նւաճեց այն ժամանակաւ բոլոր յայտնի երկրները եւ նւաճած տեղերում կառավարիչներ նշանակեց: Հրէաստանն եւս գտնուում էր Հռովմի գերիշխանութեան տակ եւ նրա մայրաքաղաքում — Երուսաղէմում նստում էր

Հռովմայեցի կուսակալ, Պօնտայի Պի-
ղատոսը: Հրէաները սրա մօտ բերին
Քրիստոսին, իբրև յանցաւորի, և սրա
թոյլտուութեամբ այն ժամանակւայ ա-
նարդ պատժին ենթարկեցին—խաչե-
ցին:

Հռովմէական տէրութիւնը այն Ժա-
մանակ 700 տարուց աւելի էր, որ դոյ-
ութիւն ունէր: Հռովմայեցիք իսկզբանէ
երկրագործ ժողովուրդ էին. իրանք
էին մշակում հողը, կենդանիներ պա-
հում, պարապում ամեն տեսակ՝ իրանց
հարկաւոր արհեստներով և առհասա-
րակ չէին խորշում ոչ մի օգտակար
աշխատանքից: Եւ հարուստը, և աղ-
քատը, և նշանաւոր մարդը, և հասա-
րակը վարում էին հողը և պատահում
էր, որ հռովմայեցին թողնում էր իւր
գութանը և գնում կառավարչի կամ
զօրքերի առաջնորդի ծանր պաշտօնը
կատարելու:

Բայց հռովմայեցիք որքան շատ
երկրներ էին տիրապետում, որքան շատ
էին հարստանում պատերազմով և ա-
ւարով, այնքան աւելի ու աւելի նրանց
կեանքը փոփոխուում էր: Իւրաքանչիւր
պատերազմից յետոյ, բացի աւարից,
նրանք օտար երկրներից բերում էին
սարուկ—գերիներ և նրանց վրայ ձը-
գում ծանր աշխատանքները:

Հռովմէական ժողովուրդը փոքր առ-
փոքր կորցնում էր աշխատելու ընդու-
նակութիւնը և ամեն մի աշխատանք,
նոյն իսկ ամենաթեթիւ, ստոր և ամօ-
թալի համարում: Ստրուկները կատա-
րում էին բոլոր գաշտային ու տնային
աշխատանքները, նրանց ձեռին էին և
արհեստները: Իսկ հռովմայեցիք թող-
նելով իրանց հողերը, գիւղերը,
ձգտում էին գիպի քաղաքները և
գլխաւորապէս հռովմէական պետու-
թեան մայրաքաղաք Հռովմը: Ի հայր-

կէ, հռովմայեցիք ամենքն էլ հարուստ չէին. ամենքն էլ չունէին սարուկներ, որ իրանց փոխարէն աշխատէին: Ուրեմն ինչպէ՞ս էին ապրում չքաւորները. Թասնեակ հազար հռովմայեցիներ աղքատ, նոյն իսկ մուրացիկ կեանք էին վարում. ողորմութիւն խնդրելով էին հայթայթում իրանց աղքատիկ պարէնը և զանազան հանդէսներով զւարճանում: Առաջւայ ժամանակներում տօները և հանդէսները հռովմայեցոյ համար ծառայում էին իբրև հանգստութիւն, և տօն օրերը շատ չէին: Իսկ այժմ երբ հռովմեական ժողովուրդը իրան ամբողջ աշխարհի տէր համարեց, երբ իւր փոխարէն սկսեց հարիւր հազար սարուկներ աշխատեցնել, տօները և հանդէսները նրա գլխաւոր և միակ զբաղմունքն են: Ազմկալից տօները, ձրի հիւրասիրութիւնը և տուրքերը մոռացնել էին տալիս նրան այն ամօթն ու

կսկիծը, որ ինքը լինելով երբեմն առողջ, աշխատասէր ազգ, այժմ դառել է փչացած, մեղկ, անգութ ու պարապ, կուպիտ և մուրացիկ ժողովուրդ՝ առանց հայի ու ապաստարանի: Միմիայն հռովմեքաղաքում այդպիսի պարապ ու քաղցած մարդկանց թիւը մի միլիօնից աւելի էր:

Հռովմեական մատենագիրները և քրիստոնէական եկեղեցու հայրերը թողել են մեզ հռովմայեցոյ կեանքի մանրամասն նկարագրութիւնը: Ահա թէ ինչեր են պատմում նոքա կաթիկուլոսի, Ներսնի և նոյա յաշորդ կայսրների ժամանակներում հռովմում կատարւած տօների մասին:

Հանդէսներ և ուրախութիւններ հռովմայեցիք տալիս էին ի պատիւ գլխաւոր հեթանոսական աստուածների: Բացի դրանից հանդէսներ տրւում էին թշնամիների վրայ յաղթանակ տանե-

լիս, տաճարներ օծելիս, կայսեր ծննդեան օրը, կամ երբ որևէ բարձրաստիճան մարդ շահաւէտ պաշտօն էր ստանում: Վերջին դէպքում հանդէսը լինում էր նրա սեպհական հաշուով, և ոչ թէ գանձարանի: Առաջ տօն օրերի թիւը 66 էր, իսկ յետոյ հետզհետէ աւելանալով՝ հասաւ մինչև 175-ի: Լինում էին և այնպիսի տարիներ, երբ առանձնապէս շքեղ և երկարատե հանդէսներ էին կատարւում: Օրինակ, Տրայանոս կայսրը իւր մէկ յաղթութիւնը տօնեց 123 օր շարունակ: Հասկանալի է, թէ որքա՞ն թանգ պէտք է նստէին այդ ուրախութիւնները. նրանց վրայ օրական 15 հազար մանէթից աւելի էր ծախսւում: Կալիկուլոս կայսրը այդ խաղերի վրայ իննը ամսուայ ընթացքում ծախսեց 165 միլլիօն մանէթ:

Խաղերը կատարւում էին մի որոշեալ տեղում, յատկապէս դրանց հա-

մար կառուցւած շինութիւններում: Այդ շինութիւնները չունէին ոչ յատակ և ոչ տանիք, այլ միայն բարձր պատեր, որոնց վրայ քարից ու աղիւսից շինում էին նստարաններ և առանձին տեղեր հանդիսականների համար: Այդպիսի բոլորակ կամ երկայնաձև շինութիւնը կոչւում էր կրկէս և կարող էր պարունակել մինչև 380 հազար հանդիսատես, իսկ հրապարակում— հարիւրաւոր ձիեր, զանազան կենդանիներ, ծառաներ և մարտնչողներ: Երբեմն էլ հրապարակը լցնում էին ջրով և նաւերով ու մակոյկներով ծովային պատերազմներ էին տալիս:

Հանդէսը սովորաբար սկսւում էր լուսաբացին և վերջանում արևը մայր մտնելու ժամանակ:

ԿԱՌԱՐՇԱՒ

Ամենասիրելի խաղերից մէկը կա-
ռարչաւն էր: Միանւագ ասպարէզ էին
դուրս գալիս չորս կառք: Կառքերը,
ձիերի սարքը և կառապանների զգեստը
զանազան գոյնի էին լինում: Կարմիր,
կապոյտ, սպիտակ և կանաչ: Իւրաքան-
չիւր կառքի չորս ձի էր լինում լծւած.
կառապանը կանգնած էր վարում: Ու
որ եօթն անգամ առաջ ու յետ գնար
ասպարէզի ամբողջ երկարութեամբ և
ամենից շուտ վերադառնար այն տեղը,
որտեղից դուրս էր եկել, յաղթող էր
հանդիսանում և ստանում էր առաջին
մրցանակը: Հռովմայեցիք սկզբում ան-
պատւաբեր էին համարում ասպարէզ
դուրս գալը. կառապանների պաշտօնը
կատարում էին վարձկանները կամ

ստրուկները: Բայց յետոյ այդ խաղը
այն աստիճան գրաւեց, որ կառքերով
սկսեցին արշաւել ամենաերևելի հռով-
մայեցիները և նոյն իսկ կայսրները:
Կառապաններին մեծ փողեր էին տալիս.
Նրանցից ամենալաւերի անունները յայտ-
նի էին ամբողջ երկրում. նրանց պատւին
արձաններ էին կանգնում: Բայց յատ-
կապէս շատ էին ծախսում ձիերի վերայ:
Լաւ ձին հռովմայեցու համար իւր սեպ-
հական որդիներից թանգ արժէր: Մէկ
ուրիշը իւր ամբողջ կարողութիւնը վա-
նում էր ձիերի վրայ: Արշաւող ձիու
սովորական գինը 1500 մանէթ էր, իսկ
եթէ ձին մի քանի անգամ աչքի էր
ընկնում խաղերի մէջ, չափազանց թանգ
էր գնահատւում: Արշաւող ձիերի հա-
մար առանձին ախոռներ էին շինում և
առանձին եղանակով կերակրում նրանց:
Կալիկուլոս կայսրը մի ջուկ պալատ չի-
նեց իւր սիրելի ձիու համար: Նա ինքը

յաճախ հիւր էր գնում ձիու մօտ և ստիպում էր երեւելի հռովմայեցիներին գնալ իւր ձիու մօտ և երկրպագութիւն տալ նրան: Իսկ երբ ձիուն ճաշի էր հրաւիրում իւր արքունիքը, հիւրին ոսկէ ամաններով վարսակ և ջուր էին տալիս: Այդ ժամանակ հռովմ. քաղաքում 400,000 արշաւող ձի կար:

Ոչ միայն հանդիսի ժամանակ, այլ և մի հանդիսից մինչև միւսը խօսակցութեան նիւթը հէնց միմիայն ձիերն ու կառապաններն էին: Կայսրից սկսած մինչև վերջին ստրուկը՝ կին թէ տղամարդ, հարուստ թէ աղքատ խաղերի մասին էին խօսում և վիճում, թէ որ կառքը կը յաղթէ, — կապոյտը, թէ կանաչը: Նոյն իսկ կայսրները մերթ կանաչի և մերթ կապոյտի կոլմն էին բռնում: Դպրոցներում և դատարաններում մարդիկ թողնելով իրանց պարապմունքը, կապոյտ և կանաչ կառքերի մասին էին

վիճում: Փողոցներում, հրապարակներում գրազ էին բռնում, գուշակողների մօտ գնում, կախարդների խորհրդին դիմում և հաւատում էին, թէ նրանք կարող են արագացնել կամ դանդաղեցնել ձիարշաւը:

Վերջապէս հասնում էր ցանկալի օրը: Դեռ ևս լոյսը չը բացւած՝ փողոցները լքցւում էին խուռն բազմութեամբ, ամբոխը ներս էր խուժում կրկէսը տեղեր բռնելու համար: Իրարանցումը սարսափելի էր. բղաւում էին, իրար հայհոյում, հարիւրաւոր մարդկանց ոտի տակ տալիս: Մի անգամ ամբոխի աղաղակը մինչև պալատը հասաւ և քնից զարթեցրեց կայսրին: Զայրացած էլագաբալոս կայսր հրամայեց մի խումբ թունաւոր օձեր ձգել ամբոխի մէջ: Միմիայն սեղմելուց և օձերի կծելուց այդ օրը շատերը մեռան: Հանդէսը սկսւում էր կրօնական արարողու-

Թեամբ: Գնացքը դուրս էր գալիս գըլ-
խաւոր տաճարից: Տանում էին աստ-
ւածների պատկերները: Հանդիսի հետ
գնում էին քուրմեր, սպասաւորներ,
երաժիշտներ, պահապան զօրքեր, զա-
նազան ծառայողներ, իսկ ամենից ա-
ռաջ—խաղերի կարգադրիչը: Երբ գնաց-
քը մտնում էր կրկէսը, փողեր էին հըն-
չում և աստւածների պատկերները ճօխ
զարդարւած պատգարակներով մանա-
ծում հրապարակի շուրջը: Երկրա-
գործները առանձնապէս ողջունում էին
երկրագործութեան Յեռերաւ աստւածու-
հուն, զինւորականները—պատերազմի
Մարտ աստծուն: Եթէ աստուծոյ արձանը
ցնցւում էր, նոքա ուրախանում էին,
կարծելով՝ թէ աստւածը ողջունում է
իրանց: Կայսեր և բարձրաստիճան ան-
ձանց համար առանձին տեղեր կային
կրկէսում: Դեռ ևս հանդէսը չը բաց-
ւած՝ մի խուլ աղմուկ էր բարձրանում

հանդիսականների մէջ, կարծես ծովի
ալիքների ձայն լինէր: Բոլորի աչքերը
դարձած էին լինում դէպի դարպասները,
ուր ոլորած պարանի յետևը փռնչում
էին կառքերում լծած ձիերը: Կարգա-
դրիչը տալիս էր սովորական նշանը—իւր
տեղից դէպի հրապարակն էր ձգում
սպիտակ թաշկինակը: Պարանը դէն էին
ձգում, և կառքերը հրապարակ մտնում:
Շուտով փոշին ամպի պէս բարձրա-
նում էր և ծածկում կառքերը հան-
դիսատեսների աչքից: Կառավարները
կանգնած էին լինում քիչ դէպի առաջ
կռացած և բարձր ձայնով շտապեցնում
էին ձիերին: Խաղը կէս ժամից պակաս
չէր տևում: Շատ անգամ կառապան-
ները վայր էին ընկնում կառքերից և
ձիերը քարշ էին տալիս նրանց: Երբեմն
էլ կառքերը իրար էին դիպչում և
փշուր-փշում լինում: Այն ժամանակ
կառքերի բեկորները մարդկանց և ձի-

երի հետ խառնելով՝ մի արիւնշաղաղ
կոյտ էին կազմում:

Ձիարչաւը որքան մօտենում էր
վախճանին, այնքան աւելի անհամբե-
րութիւն, երկիւղ, բարկութիւն, ուրա-
խութիւն և կատաղութիւն էր երևում
հանդիսականների մէջ: Նոքա վեր-վեր
էին թռչկոտում իրանց տեղերից, ծա-
փահարում էին, բղաւում, դէպ յառաջ
ընկնում, թաշկինակներով նշան տալիս,
ձիերին շտապեցնում, վիճում, հայհոյ-
ում, ատամներ կրճրտացնում, սպառ-
նալիք կարգում և վերջապէս ուրա-
խութեան և յաղթութեան աղաղակ
բարձրացնում:

Երբ որ հանդէսը նրանց սրտովն էր
լինում, ոչ շողը և ոչ յորդ անձրևը չէր
կարող նրանց հեռացնել այնտեղից:

Ձիարչաւը տեսնում էր մինչև կէս
օր և ասլա ընդմիջում լինում: Հան-
դիսականները կարող էին գնալ իրանց

տները ճաշելու:— Բայց շատերը չէին
գնում՝ վախենալով զրկւել տեղից,
իսկ աւելի մեծ մասը մնում էր ձրի
հիւրասիրութիւն ընդունելու համար:
Եւ յիրաւի, սովորութիւն կար կերա-
կուր բաժանել հանդիսականներին. ըս-
կզբում միայն հաց և խաշած լոբի էին
բաժանում, բայց յետոյ կայսրները և խա-
ղերի կարգադրիչները սկսեցին աւելի
ճոխ կերակուրներ տալ և երբեմն իրանք
էլ կրկէսում էին ճաշում: Կայսեր ստ-
րուկները կողովներով հաց, ուտեստներ
և գինի էին բաժանում հանդիսական-
ներին:

43-2004
(4061)

ԳԱԶԱՆՆԵՐ ԿՌՎԵՑՆԵԼԸ

Բայցի կառարչաւից, տօն օրերի սովորական զւարճութիւններէից մէկն էլ գաղաններ կուեցնելն էր: Հրապարակն էին թողնում փղեր, ահագին ռնգեղջիւրներ, արջեր, առիւծներ, բորենիներ, ինձեր: Կենդանիների մէջ սկսում էր կեանքի և մահու կռիւ. արեան տեսքից նոքա աւելի կատաղում էին և տեսաբանը վերջանում էր սարսափելի արիւնհեղութեամբ:

Պատահում էր, որ կարթերով հրապարակից դուրս էին քաշում 800-ից աւելի սպանւած կենդանիների դիակներ: Այդ դիակները ձգում էին ամբոխի առաջը, որը կրկէսում տեղ չը գտնելով՝ կանգնած էր լինում նրա սլատերի տակ: Ամբոխը ուրախութեան և շնոր-

հակալութեան աղաղակներով խլխլում էր արիւնաթաթախ ողորմութիւնը:

Ասպարէզը մաքրում էին դիակներից, արիւնոտ տեղերը աւազ լցնում և նոր զւարճութիւն սկսում: Հրապարակն էին թողնում եղջերուներ, վայրի ձիեր, փղեր, վայրի ցուլեր, ջայլամներ և նրանց որսալու դուրս էին գալիս այն երկրների մարդիկ, որտեղից բերւած էին այդ կենդանիները: Իւրաքանչիւր որսորդ կրում էր այն շորերը և զէնքերը, որ գործ էին ածում իւր հայրենիքում:

Բայց այդ խաղը շուտ էր ձանձրացնում հանդիսատեսներին. նրանք աւելի հետաքրքիր տեսարան էին պահանջում: Եւ ահա որսի փոխարէն սկսում էր օրհասական կռիւ կենդանիների և մարդկանց մէջ: Մարտնչողները լինում էին կամ վարձկաններ, որոնց հռովմայեցիները պատերազմների ժա-

մանակ դերի էին բերում զանազան կողմերից, և կամ մահւան դատապարտւած յանցաւորներ:

Նախ հանգէս էին բերում մարդկանց առանց որևէ զէնքի: Խաղը նրանումն էր կայանում, որ նրանք պէտք է գրգռէին կենդանիների զայրոյթը և երբ կենդանիները ընկնում էին նրանց քամակից, նրանք պէտք է փախչէին և խոյս տային հարւածից: Կատաղած կենդանին վերջ ի վերջոյ մարդուն բարձրացնում էր պողերի վերայ և իրանից հեռու չպրտում կամ ձգում ոտքերի տակը և կոխկըռտում: Դրանից յետոյ մարտնչողները հանգէս էին գալիս ծածկոցներով և ցանցերով. նրանց վրայ բաց էին թողնում առիւծներ, վագրեր և արջեր: Գաղանները յարձակում էին մարդկանց վրայ, իսկ նրանք պէտք է ճարպիկ կերպով նրանց գլխին ձգէին ծածկոցը կամ ցանցը և փախուստ տային:

Այս խաղը ևս առաւել վտանգաւոր էր. չուտով հրապարակի աւազը ներկում էր մարդկային արիւնով և մարտնչողները ընկնում էին մէկը միւսի յետից:

Պէտք է նորից մաքրել ասպարէզը արիւնից և մարդկանց ու կենդանիների դիակներից: Եւ ահա երեւան են գալիս հարիւրաւոր ստրուկներ կարթերով և նոր աւազով: Դիակները քարչ են տալիս և ձգում ասպարէզի տակ դանւող նկուղները:

Սակայն ժամանակ է հանգստանալու և մի այլ բանով զարճանալու: Ասպարէզ էին բերում կտրած կանաչ ծառեր և տնկում աւազի մէջ, — կրկէսը հանդիսատեսների աչքին պատկերանում էր ինչպէս մի անտառիկ: Այդ անտառիկն էին քչում եղջերուներ, այծեր, ջայլամներ, ձեռնասուն թռչուններ, և զանազան մանր որսեր: Կարգանքի նշանով հանդիսատեսները լցում

էին հրապարակը և իւրաքանչիւրը որ-
սում էր, ինչ որ ուզում էր, ինչ որ
կարողանում էր: Բարձրանում էր աղ-
մուկ, աղաղակ. սկսում էր լեզակուիւ,
տուրուղմբոյ: Շատերը փնասում էին,
նոյն իսկ մեռնում:

Յետոյ կարգադրիչը սկսում էր զա-
նազան նշաններով մարկեր շաղ տալ:
Ով որ ձեռք էր բերում այդ մարկերից,
միւս օրը—նայած մարկի նշանին, ստա-
նում էր զգեստ, հաց, զանազան կահ-
կարասիներ. ստանում էին մինչև անգամ
նաւեր, ամբողջ կալւածներ: Ամենքը
ձգտում էին մարկ ստանալ—և երեւելի
մարդիկը, և հարուստները: Նոյն այն
հպարտ հռովմայեցիները, որոնք ստո-
րութիւն էին համարում աշխատելը և
աշխատանքի վարձ ստանալը, այժմ ա-
րիւնք-քրտինք մտած՝ իրար հրում են,
իրար հետ կռւում, որպէս զի ռուսի
եղոտ պատառ ձեռք բերեն: Վերջապէս

ամեն բան բաժանւած է և հանդիսա-
կանները գնում են իրանց տեղերը:

Հանդէսը դեռ ևս վերջացած չէ.
սպասում են նոր, աւելի հետաքրքիր,
աւելի արիւնալի, աւելի սարսափելի
տեսարանի: Ահա հանդէս են գալիս
հարիւրաւոր, ամեն հասակի մարդիկ.
այստեղ կան և ծերեր, և երիտասարդ-
ներ, և կանայք, և երեխաներ, միով
բանիւ՝ ամբողջ ընտանիքներ: Սրանք
մահւան դատապարտւած ոճրագործներ
են: Ի՞նչ մեղք են գործել այս կանայքը,
փոքրիկ երեխաները, պատանիները, դե-
ռահաս օրիորդները, զառամեալ ծե-
րունիները. դրանք քրիստոնեաներ են:
Դրանց միակ մեղքն այն է, որ հետե-
ւում են նոր, հռովմայեցիների համար
անսովոր վարդապետութեան: Քրիստո-
նեաները քարոզում են սէր դէպի բոլոր
մարդիկը, նոյն իսկ դէպի թշնամիները
և ստրուկները. քրիստոնեաները չո

հարստութիւն են վնասուում, ոչ պատիւ, ոչ իշխանութիւն և սիրով կատարուում են ամենածանր և ամենաստոր աշխատանքները. նոքա չեն սիրում խաղերն ու հանգէսները. արիւն թափելը մեղք են համարում... Զարմանալի մարդիկ. նրանք ի՞նչպէս են համարձակուում դատապարտել այն բանը, որ այնքան հաճելի ու պատւաբեր է հռովմայեցիների համար. ի՞նչպէս կարող են չընդունել հին հռովմէական ասուածները: Դրանք վնասակար մարդիկ են. թող կորչեն ուրեմն, թող գաղանների կերակուր դառնան: Այսպէս էին մտածում հռովմայեցիները, և քրիստոնեաները զոհուում էին հռովմի կրկէսներում և հռովմէական պետութեան միւս քաղաքներում:

Յանցաւորներին տալիս էին թրեր և դանակներ պաշտպանելու համար, իսկ քրիստոնեաներին յաճախ տասնեակներով կապում էին սիւների վրայ: Հա-

րիւրաւոր քաղցած գաղաններ վանդակներից թռչում էին հրապարակը և ագահութեամբ ընկնում զոհերի վրայ: Գաղանների ուռնոցը, վիրաւորւածների հեծեծանքը, մարտնչողների աղաղակը, մեռնող քրիստոնեաների աղօթքները և հանդիսատեսների խրախոյսը—այս բոլորը իրար հետ խառնւելով՝ մի սարսափելի աղմուկ էին առաջացնում: Ամբողջ հրապարակը մարդկային արիւնով էր ներկւում: Երբեմն այնպէս էր պատահում, որ գաղանները չափազանց շատ էին լափում իրանց զոհերը, և հռովմայեցիք չէին կարողանում զւարճանալ արիւնահեղ տեսարանով: Այն ժամանակ սկսում էին բղաւել և պահանջել, որ էլի նոր մարդիկ ձգեն գաղանների առաջը: Մի անգամ բոլոր դատապարտւածներն արգէն ընկել էին հրապարակի վրայ. կայսրը հրամայեց մի քսանի չափ մարդ բռնել և ձգել գաղանների ա-

ռաջը: Հրամանը կատարուեց: Բայի թշ-
ւառ զոհերից, ոչ ոք չընդդիմացաւ այդ-
պիսի հրամանին և տեսարանը շարու-
նակեց:

Վերջապէս մութն ընկնում էր և
վերջ դնում տօն օրւայ անդթութեանը:
Կարգադրիչի նշանով՝ սուր երկաթէ
ձողերով գազաններին քշում էին թա-
կարդները: Հանդիսականները գոհ և
ուրախ սրտով հեռանում էին. ոմանք
գնում էին տները հանգստանալու, իսկ
ոմանք—կայսեր կամ մի որեւէ հարուստ
հռովմայեցու պալատը ճոխ խնջոյքին
մասնակցելու:

Կրկէսի մօտ գտնուող փողոցները
դատարկւում էին, բայց դեռ ևս երկար,
գիշերային խաւարի և լուութեան մէջ
լսում էին սայլերի անիւների դղը-
ղիւնը, որոնք կրում էին կրկէսում ըն-
կած մարդկանց մարմինները:

ԳԼԱԴԻԱՏՕՐՆԵՐԻ ԿՌԻԻԸ

Հռովմայեցիների համար կառար-
շաւից յետոյ բոլոր զւարճութիւններից
և ուրախութիւններից ամենասիրելին
զլադիատօրների կռիւն էր:

Գլադիատօրներ կոչւում էին այն
մարդիկը, որոնք կեանքի և մահու կռիւ
են մղում միմեանց դէմ հասարակու-
թեանը զւարճութիւն պատճառելու
համար: Գլադիատօրները կռւում էին
խումբ-խումբ կամ մէկ-մէկ: Իւրաքան-
չիւր խմբի մէջ լինում էր հարիւրից
մինչև երեք հարիւր մարդ: Այն ժամա-
նակ ասպարէզը իսկական կռիւ դաշտ
էր դառնում և կռիւը վերջանալուց
յետոյ ծածկւում էր սպանւածների
դիակներով:

160 թւին Ք. Ն. յետոյ, երբ Տրայ-
անոս կայսրը չորս ամիս շարունակ տօնեց

Դունայի վրայ գտնւած երկրների տիրապետութիւնը, այդ տօներին կու-
լում էր տասը հազար գլադիատոր:

Ո՞րտեղից էին հաւաքում հռով-
մայեցիք գլադիատորներին. նրանց ըն-
տրում էին սարուկներից, ծանր յան-
ցանքների համար մահաւան դատապարտ-
ւած յանցաւորներից և մեծ մասամբ
պատերազմների ժամանակ բերած գե-
րիներից: Հռովմէական զօրապետները
իւրաքանչիւր տարի հազարաւոր այդ-
պիսի գերիներ էին բերում: Ուժեղ և
հզարտ գերիներին, որոնց չէին կարող
խոնարհ սարուկներ չինել, սովորաբար
ստիպում էին գլադիատոր դառնալ:

Ասենք՝ լինում էին և այնպիսիները,
որ իրանց կամքով գլադիատոր էին լի-
նում: Երանք այնպիսի յանդուգն մարդ-
կանցից էին, որոնք կամ գլադիատոր
էին դառնում, կամ աւագակների, մար-
դասպանների խմբի մէջ մտնում: Կեանքի

ուրիշ ասպարէզ նրանք չէին ճանաչում:

Գլադիատորների համար կային
առանձին կազարմաներ, դպրոցներ:
Նրանց սովորեցնում էին, խնամքով պա-
հում ու կերակրում, բայց խիստ և
անողոր էին վարում հետները: Նրանց
մասին հոգս էին քաշում ոչ իբրև մարդ-
կանց մասին, այլ անասունների, որոնց
պատրաստում էին մորթելու համար:

Գլադիատորներից շատերն ընտե-
լանում էին իրանց վիճակին, պարծե-
նում իրանց ուժով ու ճարպիկութեամբ
և անհամբեր հրամանի էին սպասում,
որ հրապարակ դուրս գան: Իսկ միւս-
ները չէին կարողանում տանել գերու-
թիւնը, հաշտւել այդ խայտառակ գրու-
թեան հետ և աշխատում էին փախչել
և կամ ինքնասպանութեամբ վերջ գնել
իրանց կեանքին: Շատ անգամ նրանք
հրաժարւում էին կուլելուց: Հանգիստ-
տեսները բղաւում, զայրանում էին և

անհնազանդներին կապոսում կուռղնե-
րի հետ: Ընդհանուր իրարանցման մէջ
միւսների հետ ընկնում էին և այս կա-
պոտած զոհերը:

Կազարմայում ըմբոստ գլադիա-
տորներին շղթայած էին պահում: Կա-
րելի է պատկերացնել, թէ ինչպիսի
անձկութիւն էին զգում գերիները, երբ
մտաբերում էին իրանց հայրենիքը, ի-
րանց հողը, որտեղ նրանք ազատ պատ-
ւաւոր մարդիկ էին, որտեղ թողել էին
իրանց տունը, ընտանիքը: Մի հռով-
մայեցի մատենագիր ասում է, որ մի
անգամ մի խումբ գերիներ բերին գլա-
դիատորների կազարմաները—ազատա-
սէր, քաջամարտիկ սաքսոնցիներ (գեր-
մանական ցեղ): Ոչ խարաղանք, ոչ շղ-
թաները և ոչ տաքացրած երկաթը չը
կարողացան խոնարհեցնել նրանց: Հասա-
ւածն օրը, և այդ հպարտ սաքսոնցիներին
ևս հրամայեցին հրապարակ դուրս գալ

կուռելու: Հէնց որ նորանց դուրս բերին
կազարմայի բազը և շղթաները քան-
դեցին, նրանք յարձակեցին միմեանց
վրայ և սկսեցին խեղդոտել: Նրանք
նախօրօք խորհուրդ էին արել այդպի-
սով ազատել խայտառակ մահից, որ
պիտի տեղի ունենար կրկէսում:

Մի այլ մատենագիր գլադիատոր-
ների կեանքից բերում է հետեւեալ
դէպքը: Մի երիտասարդ ստրուկ գլա-
դիատոր, երբ իրան կրկէս էին առնում
կառքով, քնկոտ ձեւացաւ, նորա գլուխը
մերթ այս և մերթ այն կողմն էր խո-
նարհում: Յարմար ժամանակ գտնելով,
երբ պահտպանները յետ էին մնացել,
թշուառականը գլուխը ցածրացրեց մինչև
անիւը և նա կտրեց նրա վիզը: Նոյն
խիստ սյդ դառն մահը նա բարձր համա-
րեց կրկէսի խայտառակ մահից կամ
յաղթութիւնից: Այս երկու օրինակը
բաւական է, որպէս զի հասկանանք, թէ

ինչպիսի հոգեկան տանջանքներ էին կրում գլադիատորները, ինչպիսի յուսահատութեան մէջ էին ընկնում նրանք:

Գլադիատորներին դուրս էին բերում հրապարակ հանդիսաւոր կերպով, շարք-շարք: Նոցա կանգնեցնում էին կայսեր նստած տեղի առաջը և դիմում էին նրան հետեւեալ խօսքերով. «Փառք ու պատիւ քեզ, կայսր, գէպի մահ գնացողները ողջունում են քեզ»: Կռիւը սկսւում էր կարգադրիչի նշանով: Նախ կռւում էին փայտէ զէնքերով, մէկը միւսին գերազանցում էր իւր ուժով և ճարպկութեամբ, բայց այդ շուտ էր ձանձրացնում հանդիսատեսներին: Այն ժամանակ կարգադրիչը հրամայում էր գլադիատորներին վերցնել ցանցեր, եռաժանիներ և պարաններ: Գլադիատորը պէտք է ճարպկութեամբ հակառակորդի վերայ ձգէր ցանցը կամ պարանը: Ամբօխը բարձր աղաղակներով խրախուսում

էր նրանց: Վերջապէս կարգադրիչը հրամայում էր սուր զէնք վերցնել: Այդ հրամանին հետեւում էր երաժշտութեան բարձր ձայնը, բայց փողերից աւելի բարձր լսւում էին հանդիսականների ուրախ աղաղակները: Գլադիատորների հետ ի միասին հրապարակ էին ելնում և վերակացունները խարազաններով և երկար ձողերով. մի անկիւնում շարում էին մանղալները: Վերակացունները պարտական էին առաջ մղել անփոյլթներին, իսկ անհնազանդներին ու վախկոտներին առաջ էին քշում մանղալների վերայ շիկացրած երկաթէ ձողերով: Հանդիսականները բարձր ձայնով գովում կամ պախարակում էին մարտնչողներին:

Երբեմն քաջ և ճարպիկ մարտնչողը այնքան էր դուր գալիս հանդիսատեսներին, որ նոքա խնդրում էին կայսրին կեանք և աղատութիւն պարգեւել նրան:

Բայց դէպի յաղթւածը ոչ կարեկցու-
թիւն կար և ոչ գթութիւն: Սովորու-
թեան համեմատ յաղթողը սպասում
էր նշանի, որ սպանէ յաղթւած ախո-
յեանին:

Եթէ ալ ձեռքի մեծ մատը դէպի
ցած թողնէին, այդ նշանակում էր, որ
ժողովուրդը մահ է ուզում: Եւ այդ
հրամանը իսկոյն և եթ կատարում էր
յաղթողը:

Ընդմիջումների ժամանակ ծառա-
ները կարթերով հրապարակից քար-
շում էին սպանւածներին, թիերով մաք-
րում էին արիւնոտ տեղերը և մաքուր
աւազ լցնում: Նրանք, որոնք դեռ ևս
բոլորովին չէին մեռել հրապարակում,
մեռնում էին նկուղներում, ուր լցնում
էին մեռնողների դիակները:

Ամբոխը հրճւում էր և բարձրա-
ձայն արտայայտում իւր հաճութիւնը:
Մեծ թէ փոքր, կին թէ տղամարդ,

հասարակ թէ երեւի — ամենքն էլ զու-
ւարճանում էին այդ արիւնահեղ տե-
սարանով: Նրանց մասին նոյնքան էին
խօսում, որչափ և կառարչաւների մասին:

Հարիւրաւոր քրիստոնեաներ էին
զոհուած հռոմէական պետութեան զա-
նազան քաղաքների կրկէսներում, բայց
քրիստոնէական վարդապետութիւնը իւր
գործը կատարում էր: Քրիստոսին հե-
տևողների քաջերի մահը կրկէսներում,
նրանց հեղ վերաբերմունքը դէպի ի-
րանց հալածողները և ջերմ քարոզները
անգութ ու պարապ ժողովրդի մէջ
զարթեցնում էին խիզճ, կարեկցութեան
զգացմունք: Հռոմէացեացի մէջ աւելի
սկսեցին երեւն գալ այնպիսի մարդիկ,
որոնք չէին գնում կրկէսները, ամֆի-
թէատրոնները և զգւանք էին զգում
դէպի այդ սպանդանոցները: Բայց այն-
պիսիները շատ չէին. կրկէսները դեռ
ևս լիքն էին սիրողներով:

Մի մատենագիր Հոնորիոս կայսեր
թագաւորութեան ժամանակ գրել է
հետեւեալ անցքը: Տօնի ժամանակ, գլա-
դիատորների կռւի ամենատաք ըոպէին
հրապարակ դուրս եկաւ մի սպիտա-
կահեր ծերունի—քրիստոնեայ: Նա փու-
թաց դէպի գլադիատորը, որը ուզում էր
վերջին մահացու հարւածը հասցնել
հակառակորդին: Ծերունին բռնեց նրա
ձեռքը և դառնալով դէպի գլադիատոր-
ները և հանդիսատեսները, աղաչում էր,
որ նրանք թողնեն արիւնահեղութիւնը,
հետեւեն Քրիստոսին, գթութիւն ունե-
նան դէպի մերձաւորները և ոչ մի ջանք
չը խնայեն նրանց օգտին ծառայելու:

Ծերունու երևան գալը այնպէս
անսպասելի էր, որ սկզբում հանդիսա-
տեսները սառած մնացին, բայց յետոյ
ուշքի գալով սկսեցին բղաւել և զայ-
րանալ նրա վրայ: Ծերունի Տելեմաքը
չէր լռում: Նա շարունակում էր իւր

քարոզը և արդելում գլադիատորնե-
րի կռիւը: Այն ժամանակ հանդիսա-
տեսները այնպէս կատաղեցին, որ տեղն
ու տեղը քարերով սպանեցին ծերունի
Տելեմաքին, և մեռած քարոզչի դիակի
շուրջը նորից սկսեց եռ գալ գլադիատոր-
ների կռիւը:

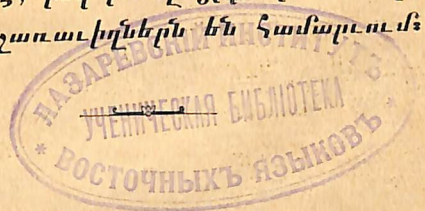
Այդ տօնից յետոյ Հոնորիոս կայսրը
հրամայեց ընդ միշտ վերացնել Հռոմ-
մում գլադիատորների կռիւը: Սակայն
հռոմայեցոց մէջ այնքան ուժեղ էր
սէրը դէպի այդպիսի տեսարանները,
որ յետագայ կայսրները դարձեալ սկը-
սեցին թոյլ տալ: Միայն Յիսուս Քրիս-
տոսից 500 տարի յետոյ ընդմիշտ դա-
տարկեցան Կօլիգէի—այն մեծ ամֆի-
թէատրօնի պատերը, որտեղ այնքան
հազարաւոր մարդիկ էին զօհել:

Անգութ ամբոխի աղաղակների և
մեռնողների հեծեծանքի փոխարէն այն-
տեղ գերեզմանական լռութիւն տիրեց:

Հրապարակի վրայ ընկած քրիստոնեա-
ների յիշատակը յաւերժացնելու համար
տաճարներ շինեցան. Կօլիզէյը հռով-
մայեցիների և միւս ազգերի անցած
կեանքի մահարձանն է: Այդ մահար-
ձանը յիշեցնում է մեզ, որ կրթւած
ազգերի համար ընդմիջտ անցել է
այն ժամանակը, երբ պատերազմը, պա-
տերազմական աւարը ամենալաւ և
պատուաբեր միջոցն էր համարւում հա-
րըստանալու, երբ աշխատանքը արհա-
մարւած էր, երբ իւրաքանչիւր օտար
ցեղի պատկանող մարդու թշնամի էին
ընդունում, որին կամ սպանում էին,
կամ ստրուկ դարձնելով ամեն կերպ
չարչարում և աշխատեցնում: մար-
դիկ, ամբողջ ազգեր չէին հասկանում
այն բանը, թէ ամեն մի մարդ, ինչ
ցեղի էլ պատկանի, ինչ լեզուով էլ
խօսի—բոլոր միւս մարդկանց համար

ոչ թէ թշնամի է, այլ եղբայր,
մեր ձաւոր:

Կօլիզէյ ամֆիթէատրօնի պատերը
մինչև օրս էլ կանգուն են: Իւրաքան-
չիւր տարի հարիւրաւոր ճանապար-
հորդներ, երբ այցելում են Հռովմը,
դալիս են տեսնելու այդ տեղը: Հռովմը
անւանում են «յաւիտենական քաղաք»:
Քրիստոսից մի քանի հարիւր տարի առաջ
այդ հզօր հռովմէական պետութեան
մայրաքաղաքն էր: Ապա այդ քաղաքից
Հռովմի պապը, կաթօլիկ եկեղեցու
գլուխը, կառավարում էր բոլոր կաթօ-
լիկ պետութիւնների հոգեւոր և աշ-
խարհային գործերը: Այժմ՝ Հռովմը ի-
տալական թագաւորութեան մայրա-
քաղաքն է, իսկ իտալացիք հին հռով-
մայեցոց շառաւիղներն են համարւում:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585755

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585754

